

FORME ETNOCULTURALE ÎN PEISAJUL ANTROPOGEOGRAFIC RURAL DIN BASARABIA

Dorina ONICA *

Abstract

This article analyzes the village as an expression of the anthropogeographical landscape, by means of its specific major ethnocultural forms: house and household, work, traditional transport networks, clothing and alimentation. These forms, part of the anthropogeographical landscape, reflect a symbiosis of the archaic people's parsimony and cleverness in adjusting to the resources and conditions of the neighbouring nature, on the one hand, and their ingenuity in sustaining a process of space culturalization in time, on the other hand. Through these ethnocultural forms, the rural people managed to stay close to the nature, integrating and harmonizing the results of their wishes and expectations with the specific conditions of the environment. Moreover, the ethnocultural forms represented by these elements of material culture constitute an argument for the idea that the present villages of Bessarabia are the followers of the old rural settlements.

Keywords: village, culture, geographical environment, natural conditions, natural resources, human activity.

Cuvinte-cheie: sat, cultură, mediu geografic, condiții naturale, resurse naturale, activitate umană.

Considerații generale

Peisajul rural este reprezentarea cea mai elocventă a muncii creatoare a omului. Satul este spațiul în care legătura dintre natură și om este una personală, trainică în timp. Din cele mai vechi timpuri, omul din spațiul rural a conștientizat și a menținut raporturile corecte cu mediul natural, întrucât astfel și-a asigurat toate cele necesare existenței, organizându-și un mediu de viață favorabil.

Formele etnoculturale în peisajul antropogeografic rural sunt rezultatele fizice, vizibile, ale adaptării omului la condițiile naturale, la activitățile continue și insistente de valorificare și utilizare a resurselor naturale, precum și la procesele de modificare și amenajare a teritoriului pentru crearea unui habitat practic și armonios.

* Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală, Chișinău – Republica Moldova.

În aceeași ordine de idei, locuința și gospodăria, munca (legată de cultivarea plantelor, creșterea animalelor, meșteșuguri ș.a.), rețelele de transport, vestimentația și alimentația sunt forme materiale vizibile în peisajul antropogeografic rural și dovedesc relația directă dintre munca creatoare a omului și gradul de adaptabilitate al acestuia la condițiile naturale. Ideea a fost avansată de Mircea Eliade, care afirma că „așezările, gospodăriile, locuințele, portul, totul indică această dorință a omului de adaptare la condițiile naturale”¹.

Actualitatea și necesitatea abordării acestei tematici rezultă din importanța cunoașterii peisajului rural prin prisma reprezentărilor sale materiale, considerate ca fiind documente veridice de teren, prin intermediul cărora aflăm în special viața socio-economică a comunității, modalitățile sale de adaptare la mediul natural.

E de înțeles că peisajele antropogeografice din Basarabia nu mai arată ca acum câteva decenii. Schimbările aduse de modernitate au știrbit din autenticitatea și pitorescul satelor, iar în aceste condiții este important să reflectăm, să aducem în atenție și să reactualizăm rolul satului în păstrarea tradițiilor de muncă, a regulilor și a legilor naturale de conviețuire a comunităților umane în echilibru cu natura.

Scopul acestei cercetări este *analizarea specificului formelor materiale din cadrul peisajului antropogeografic din Moldova dintre Prut și Nistru* ca urmare a prezenței anumitor factori de mediu favorabili (prezența resurselor și a condițiilor naturale), aprecierea influenței mediului înconjurător, cu toate componentele sale, asupra specializării și statorniciei unor munci, felul de utilizare a spațiului, de construcție a caselor etc. pe teritoriul Basarabiei.

Pentru o cercetare riguroasă am apelat în primul rând la utilizarea metodei regresive, ce presupune o analiză a ceea ce a fost în trecut, modul cum trecutul influențează prezentul și viitorul, precum și stabilirea punctelor comparative. De asemenea, am utilizat metoda deductivă și analiza logică.

Pornind de la faptul că peisajul este o interpretare socială a naturii² și că în ultimii 25 de ani conceptul de peisaj cultural a devenit obiect de studiu al mai multor discipline științifice, dar și o nouă

¹ Mircea Eliade, *Istoria credințelor și ideilor religioase*. Traducere din limba franceză de Cezar Baltag, București, Editura Științifică, 1981, p. 38-43.

² Georges Bertrand, *Paysage et la géographie physique globale. Esquisse méthodologique*, en „Revue Géographique des Pyrénées et du Sud-Ouest”, Toulouse, tome 39, no. 3, 1968, p. 39.

categorii de proprietate în lista UNESCO, demarăm analiza noastră prin trecerea în revistă a unor modele teoretice de înțelegere și explicare a termenului de peisaj.

Un prim model este cel propus de Carole L. Crumley și William Marquardt, numit modelul „elementelor definitive ale peisajului”. Acest model susține că peisajul este determinat de structuri fizice (relativ independente de controlul uman, precum clima, topografia, geologia) și structuri socio-istorice (clasă, moștenire, legături, comerț, legi). Aceste structuri și interpretările lor (estetice, simbolice, religioase, ideologice) sunt hotărâtoare și definitive pentru peisaj³. Modelul reflectă, așadar, conjunctura dintre structurile fizice-naturale (relativ-stabile) și structurile socio-istorice (variabile). Structurile socio-istorice sunt o prerogativă a comunității umane, deoarece aceasta este o construcție spirituală și atașază peisajului interpretări imateriale, filozofice, sociale.

Al doilea model este acela al „aspectelor peisajului” propus de Theano Terkenli. Conform acestui model, peisajul este o expresie vizibilă a mediului umanizat, perceput prin procese senzoriale și cognitive, și un mediu simultan pentru acțiunea umană. Terkenli identifică trei categorii centrale ale peisajului: vizuală (forma), cognitivă (înțelesul) și experiența (funcții, procese și experiențe umane), care sunt modelate de legile și regulile culturale⁴. Prin urmare, observăm că spațiul este destinat exclusiv activității umane și prezintă cel mai propice mediu pentru trai și valorificare.

Katriina Soini propune un al treilea model, care pune accentul pe funcțiile peisajului, dezvoltând modelul „multifuncționalității peisajului”. Ea identifică calități peisagistice (caracteristici ecologice, estetice, istorice și simbolice), funcții peisagistice (servicii produse de aceste calități) și un sistem de valori (care determină cum și de ce oamenii acționează asupra peisajului)⁵. Prin intermediul acestui model aflăm mai multe informații despre legătura de cauzalitate și reciprocitate dintre ce oferă natura și cât/cum valorifică omul.

³ Carole L. Crumley, William H. Marquardt, „Landscape: a unifying concept in regional analysis”, in Kathleen Allen, Stanton Green and Ezra Zubrow (eds.), *Interpreting Space: GIS and Archaeology*, London/New York, Taylor & Francis, 1990, p. 73-79.

⁴ Theano S. Terkenli, *Towards a theory of the landscape: the Aegean landscape as a cultural image*, in „Landscape and Urban Plann” (LUP), Amsterdam, vol. 57, no. 1-2, 2001, p. 197-208.

⁵ Katriina Soini, *Exploring human dimensions of multifunctional landscapes through mapping and map-making*, in LUP, vol. 57, no. 3-4, 2001, p. 225-239.

Carmen Dărăbuș invocă un al patrulea model, potrivit căruia peisajul construit este o formă de comunicare – a sinelui, a unui grup, a unei comunități etc. – trecând prin trei etape: arhetipală, anarhetipală și eschatipală⁶. În opinia noastră, aceste trei etape reflectă o involuție a peisajului. Întrucât în prima etapă, cea arhetipală, peisajul este considerat model, matrice pentru comunitate, toate componentele și procesele tind spre centru. În a doua etapă, cea anarhetipală, este un antipod, nu se pune accent pe unitate, armonie, coerență. Lucrurile sunt haotice, individuale, deplasându-se spre periferie. Anarhetipul este un „model anarhic”, un „anti-arhetip”⁷.

În etapa eschatipală, modelele nu sunt imitate în totalitatea lor, ci într-o combinație generată mai ales de gustul individual. Dacă ele refuză revendicarea dintr-un *pattern* comun, sintetizând mai multe *pattern*-uri, după o perioadă de sedimentare vor crea un *pattern* nou odată cu moartea celui vechi – eschatipul⁸. Personalizând cele trei etape cu peisajul antropogeografic rural, remarcăm evoluția sau involuția tipurilor de plasare, încadrare, funcționare a formelor și expresiilor materiale în peisajul rural. Acest fapt oglindește căutările omului în ceea ce privește locul său în natură – conștiința întâietății sau sentimentul de participare, iar uneori neliniștea în fața unei lumi străine⁹.

Peisajele rurale reflectă expresia calitativă, coerentă a unui stil de viață conservator, promotor de tradiție, norme sociale înrădăcinate în timp, munci practicate în sprijinul familiei și a întregii comunități, sentimente de apartenență și identificare. În acest sens, arhitectul Augustin Ioan sugera că „identificarea presupune memorie și afecțiune între om și mediul, deopotrivă natural și artificial, [...] al locuirii”¹⁰. Așadar, peisajul rural este un sistem funcțional, în cadrul căruia toate componentele au fost aranjate de către om conform principiului armoniei, utilității, funcționalității, ordinei, spiritualității, existând în limitele unei rânduieți chibzuite.

⁶ Carmen Dărăbuș, *Forme de reconfigurare a peisajului rural construit* (articol consultat pe site-ul www.philippide.ro la 28 ianuarie 2015), p. 588.

⁷ Corin Braga, *Archetipo versus anarchetipo*, in „LEA – Lingue e letterature d’Oriente e d’Occidente”, vol. I, Firenze, University Press, 2012, p. 206.

⁸ Carmen Dărăbuș, *op. cit.*, p. 588.

⁹ Ion Mac, *Știința mediului*, Cluj-Napoca, Editura Europontic, 2003, p. 23.

¹⁰ Augustin Ioan, *Teme și dificultăți ale relației dintre arhitectură și filozofie*, București, Editura Paideia, 1999, p. 57.

Forme etnoculturale în peisajul antropogeografic rural. Satul

Conform geografilor, satul este un peisaj antropic. În limitele sale administrative locuiește un număr relativ mic de locuitori, practicând, de obicei, activități agricole. Etnologia românească susține că satul este un peisaj etnografic, purtător de cultură și civilizație prin expresiile sale materiale și spirituale. În acest context, este necesară studierea peisajului rural ținând cont atât de contribuția geografiei, cât și de cea a etnografiei.

Condițiile naturale, precum cele orografice, determină forma și structura satelor (adunate, împrăștiate, risipite), amplasarea locuințelor, utilizarea calitativă a terenurilor moșiei sau dezvoltarea căilor de transport (fig. 1). Prezența resurselor hidrografice a fost mereu un prim factor de care s-a ținut cont la întemeierea și amplasarea așezărilor. Prezența resurselor fitogeografice (păduri, stepă, luncă) și a altor resurse naturale a determinat utilizarea unui anumit material de construcție, precum și dezvoltarea anumitor meșteșuguri.

Considerăm că Petre Cazacu a rezumat toate acestea extrem de relevant: „Aspectul exterior al satelor din Basarabia, cu garduri de nuiete, zăplazuri sau ziduri de piatră fără mortar, cu hudețele tradiționale, cu casele albe, văruiete și decorate cu arabescuri și desene naționale colorate, acoperite cu stuf, șindrila sau șovar, fântânile cu cumpene, ciuturi sau cârlige, grădinile cu flori și pomi, viile înconjurate cu hindichiuri și cătină, țărani cu sumane și căciuli în mijlocul coastelor de dealuri acoperite cu păpușoi sau a lanurilor de grâu. Întreg aspectul oamenilor și satelor a rămas neschimbat moldovenesc de sute de ani, identic cu acel al moldovenimii din toate părțile, ca și peisagiul înconjurător”¹¹.

Reprezentarea comparativă a imaginii satelor din nordul și sudul Basarabiei o găsim, foarte expresiv redată, în caracterizările lui Zamfir C. Arbure: „La locurile păduroase ale județelor Hotin, Soroca, Orhei și Chișinău curțile sunt îngrădite cu zăplazuri de nuiete împletite. Fiecare căsuță țărănească e umbrită de o grădiniță cu pomi, iar pe coastele și dealurile ce înconjoară satul se răsfață la arșița soarelui viile sătenilor; în județele de la sud, unde lipsesc pădurile și lemnul e scump, casele nu au zăplazuri și nu posedă alte acarete decât coșare pentru porumb, pe

¹¹ Petre Cazacu, *Moldova dintre Prut și Nistru (1812-1918)*, Iași, Viața Românească, f.a., p. 153.

lângă care se înalță schirde de fân și paie, iar pe ici colo câte un puț cu cumpănă, numit *cocostârc*”¹².

După cum observăm, casa și așezările reflectă caracteristicile culturale, materiale și spirituale, ale unei comunități, dar și ale locului, formând un patrimoniu, la care a contribuit o întregă lume rurală. Menționăm faptul că multe denumiri de sate provin chiar de la anumite activități întreprinse de om asupra și în cadrul naturii, dar și de la alte practici ce au ca scop obținerea spațiului pentru cultivare sau construirea caselor.

În acest sens, aducem doar câteva exemple de toponime ce reflectă interacțiunea dintre om și mediu. De pildă, denumirea satului Cureșnița, din raionul Soroca, provine de la *cureșnea*, termen ce înseamnă „afumătoare” pentru carne sau/și de uscare a fructelor¹³. Alte toponime au legătură cu defrișarea pădurii: Dumbrăveni – Soroca, Poiana – Șoldănești¹⁴, Seliște – Leova, Butuceni – Orhei, Braniște – Râșcani, Aluniș, comuna Recea¹⁵ – Râșcani.

Dar și prezența unor resurse naturale poate da numele așezării (de exemplu, Cremenciug – Florești). Există o localitate care împrumută numele de la unul din primii stăpânitori de pământ, zis Cremencea, dar localnicii spun că numele ar fi de la roca pe care au trăit primii săi locuitori (cremenea)¹⁶. Numeroase sunt cazurile când ocupațiile de bază ale băștinașilor dau numele satelor respective (Dubăsari, Ursari, Rotari, Valea Morilor¹⁷).

Alteori, denumirile reflectă forme de relief sau elemente hidrografice (Boțeni provine de la pârâul Botna¹⁸, Gârla Mare, Hârtopul

¹² Zamfir C. Arbure, *Basarabia în secolul XIX*, București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1899, p. 247.

¹³ Liviu Belâi, Victor Dragoș, Anatol Eremia ș.a. (coord.), *Localitățile Republicii Moldova*. Itinerar documentar-publicistic ilustrat, vol. V. *Cos-Dră*. Alcătuitori: Victor Ladaniuc, Tudor Țopa, Chișinău, Fundația „Draghiștea”, 2005, p. 416.

¹⁴ Sergiu Tabuncic, *Habitatul rural din Țara Moldovei în secolele XIV-XV: dimensiuni economice (cu observații speciale asupra arealului dintre Prut și Nistru)* (I), în „Revista de Istorie a Moldovei”, Chișinău, nr. 1 (81), 2010, p. 22.

¹⁵ Anatol Eremia, Ion Hîncu, Vladimir Nicu (coord.), *Localitățile Republicii Moldova...*, vol. I. *A-Bez*. Alcătuitori: Victor Ladaniuc, Tudor Țopa, Chișinău, Agenția Națională de Presă „Moldpres”, 1999, p. 94.

¹⁶ *Ibidem*, vol. V, p. 234.

¹⁷ Anatol Eremia, *Nume de localități*. Studiu de toponimie românească, Chișinău, 1970, p. 223.

¹⁸ Anatol Eremia, Ion Hîncu, Vladimir Nicu (coord.), *Localitățile Republicii Moldova...*, vol. I, p. 228.

Mare, Izvoare, Rediul Mare, Costești-Stânca ș.a.). Pentru terenurile obținute prin defrișare (tăiere sau ardere), sugestive sunt o serie întreagă de toponime precum Secătură, Arsuri, Lazul, Curătura, Runcul, Pojarna, Pojorâta ș.a.¹⁹ Astfel, chiar în denumirea așezărilor rurale găsim cea mai bună sintetizare a abilității omului în modificarea mediului în propriului său avantaj²⁰.

Satul este un organism viu, care există atât cât există oamenii lui. Marele istoric Nicolae Iorga menționa că „satul este unul din acele forme specifice poporului român. Acesta s-a ivit din dezvoltarea înceată, seculară, milenară a poporului român. [...] Satul este un dar de la Dumnezeu, este o binecuvântată formațiune istorică, în care oamenii sunt rude. Satul nu este un număr de indivizi care s-au adunat pentru un câștig sau fiindcă s-au supus unei porunci într-un anume loc, ci toți vin de la moși, de unde «moșie», și chiar numele satului este [adesea] acela al strămoșului, al întemeietorului»²¹.

Observăm că satul este o formațiune identitară a spațiului în cadrul căruia s-a păstrat adevărata cultură românească. În acest cadru, Constantin Rădulescu-Motru sublinia că „populația satelor românești, dimpotrivă, stă sub tradiția muncii colective. Fiecare sătean face ceea ce crede că va face toată lumea. Nu are îndemnul să înceapă o muncă decât la termenele fixate prin obicei. [...] Prin această tradiție de muncă colectivă, satele românești au durat. Când urgia le izbea, ele nu se risipeau, ci se mutau, ca un singur om, de la șes la munte, dintr-un cap la altul al țării»²². E una din posibilele explicații ale existenței mai multor sate cu denumiri aproape identice, fiind formate prin fenomenul de roire (Cotiușenii Mari – Cotiușenii Mici; Popeștii de Sus – Popeștii de Jos; Molovata Veche – Molovata Nouă etc.).

Un loc aparte în arhitectura satului o are cimitirul (țintirimul), care este forma miniatură a satului²³. Prin organizarea cimitirelor are loc

¹⁹ Sergiu Tabuncic, *op. cit.*, p. 21.

²⁰ Franco Sangiorgi, *The vernacular rural heritage: from the past to the future*, în „Futuropa”, Strasbourg, no. 1, 2008, p. 4.

²¹ Nicolae Iorga, „Originea, firea și destinul neamului românesc. Știința națiunii”, în *Enciclopedia României* (ER), vol. I, București, Imprimeria Națională, 1938, p. 37.

²² Constantin Rădulescu-Motru, „Psihologia poporului român”, în ER, vol. I, p. 162.

²³ Pe marginea acestei teme, a se vedea Manole Brihuneț, „Istoria și tradiția exploatării cimitirelor din Republica Moldova”, în vol. *Diversitatea expresiilor culturale ale habitatului tradițional din Republica Moldova* (reproduce materialele Conferinței Internaționale cu același titlu de la Chișinău; 2-4 august 2007), Chișinău, Editura Cartdidact, 2007, p. 173-184.

procesul de transpunere a satului din forma lui materială (existența fizică, terestră, a populației) în forma sa imaterială (spiritual-sufletească). O respondentă întâlnită în cercetările noastre de teren ne mărturisea: „Eu trăiam lângă cimitir, așa că tot satul era lângă mine, chiar dacă erau morți”²⁴.

În trecut, răposaii erau uneori îngropați în grădina gospodăriei, pentru a fi mai aproape de cei vii. Între timp, cimitirele au ocupat locurile și de la periferia satului, de regulă pe locuri mai înalte, pe deal, în sus, „mai aproape de Dumnezeu”. Acestei interdependențe om-natură îi adăugăm și componenta spirituală, de sorginte creștină, cel mai adesea biblică, potrivit căreia omul a fost făcut din lut: „Pământ ești și în pământ te vei întoarce”²⁵.

Așadar, peisajul, mediul, pământul și oamenii sunt parte a uneia și a aceleași unități, iar patrimoniul trebuie să fie păstrat nu numai ca o amintire a trecutului, ci și ca o resursă pentru dezvoltarea viitorului²⁶. De aici rezultă și actualitatea susținerii comunităților rurale în eforturile acestora de dezvoltarea durabilă.

Locuința și gospodăria

Locuința reprezintă prima formă de protecție a omului în fața intemperiilor, a cataclismelor naturale. Omul fiind o ființă spirituală și creatoare, a asociat locuința cu templul, cu un loc sfânt, atribuindu-i conotații culturale, magice și psihologice. Așa se explică faptul că, indiferent de formă, material sau epocă istorică, „precum cetatea și templul, orice casă este centrul lumii pentru locuitorul ei, un loc de pace, de reflecție, de siguranță, asociat copilăriei, focului din vatră, sânului matern”²⁷. În același timp, amintim că gospodăria este elementul fundamental al oricărei așezări omenești tradiționale²⁸.

²⁴ Inf. Zinaida Morozan, n. 1950, Clișova Nouă – Orhei (2015). Toate informațiile de pe teren au fost adunate de autoarea materialului de față. Ca atare, după datele privitoare la informator, nu vom preciza decât anul în care a avut loc cercetarea de teren.

²⁵ *Biblia sau Sfânta Scriptură*. Ediție jubiliară a Sfântului Sinod, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2001 (Geneza 3, 19).

²⁶ Franco Sangiorgi, *op. cit.*, p. 5.

²⁷ Luc Benoist, *Semne, simboluri și mituri*. Traducere de Smaranda Bădiliță, București, Editura Humanitas, 1995, p. 95.

²⁸ Ion Vlăduțiu, *Etnografia românească*. Istoric. Cultura materială. Obiceiuri, București, Editura Științifică, 1973, p. 123.

Tehnicile de construcție și ornamentarea locuinței au variat în timp. La început, locuința a fost simplă, de dimensiuni mici, cu tendințe accentuate de armonizare cu mediul înconjurător. Ulterior, asistăm la o explozie de idei creative, la utilizarea diverselor tehnici de construcție. Succesiunea *pământ – lemn – piatră – cărămidă – materiale prefabricate* reprezintă măsura îndepărtării, întâi discretă, apoi brutală, a omului de materia vie²⁹.

Privind în mod interdependent asupra evoluției materialelor de construcție a caselor și a gradului de dependență față de resursele naturale, Luc Benoist subliniază faptul că „împreună cu pământul, cea mai veche materie artizanală a fost lemnul, iar atunci când piatra l-a înlocuit, toate piesele din construcție au rămas aceleași în forma, funcția și în simbolismul lor. [...] Prin folosirea lemnului din păduri și a trunchiurilor de copaci pentru a înălța coloanele templelor, vechea arhitectură a izbutit o adaptare în chip firesc, perfectă, a elementelor cosmosului”³⁰.

Materia primă din care se construiește casa, modul de organizare a gospodăriei, tipul și varietatea anexelor gospodărești variază pe teritoriul Basarabiei. Această variație este oglindită de diversitatea și prezența anumitor resurse în regiune, formele de relief pe care este amplasată localitatea, ocupația de bază a populației, dar și de îndeletnicirile tradiționale (meșteșugurile), precum și de tradițiile locului.

Astfel, în regiunile cu relief accidentat amplasarea casei și a anexelor gospodărești este mai compactă, cu o organizare spre centru, evident din cauza lipsei de spațiu. Locuința are o organizare, o arhitecturală verticală. Cel mai adesea, penuria spațială face ca gospodăriile să nu dețină grădini mari, livezi sau vii în apropierea lor. Acestea sunt îndeobște în afara vetrei satului.

În regiunile cu relief domol, locuința și anexele gospodărești sunt dispuse liniar, uneori în două linii paralele față în față, căci există mai multă libertate în utilizarea spațiului. De altfel, Lucian Blaga afirmă că arhitectura tradițională românească, în ansamblul ei, nu urmărește, exclusiv sau ostentativ, nici verticala, nici orizontala, ci pe amândouă, dar în stăpânită îmbinare și armonie, căci cadrul ei spațial (dealul – valea) nu îngăduie hipertrofierea unei tendințe în dezavantajul celeilalte³¹.

²⁹ Carmen Dărăbuș, *op. cit.*, p. 586.

³⁰ Luc Benoist, *op. cit.*, p. 9.

³¹ Lucian Blaga. *Trilogia culturii* (Orizont și stil. Spațiul mioritic. Geneza metaforei și sensul culturii). Cuvânt înainte de Dumitru Ghișe, București, Editura pentru Literatură Universală, 1969, p. 47.

Așadar, organizarea gospodăriei și înfrumusețarea ei reflectă „simplele structuri vernaculare ale utilizării folclorice, fiind create din materialul care este la îndemână. În aceste cazuri, ele reflectă adesea mediul natural, deoarece furnizează materialul cu care oamenii lucrează”³².

În acest context, iată cum descrie prozatorul Gheorghe V. Madan casele de pe meleagurile sale natale: „Sunt așezate pe coastele dealurilor, așa că apele de la ploii au scurgere; dar, rânduiala lor este fără de nici o socoteală ca în toate satele vechi”³³. Un informator din Pruteni – Fălești menționa că satul avea înainte 250 de gospodării așezate toate de la râul Camenca spre muchie, loc mai ridicat, ca să nu vie apa primăvara³⁴. Locul unde urma să fie ridicată casa era ales în așa fel încât „pământul să fie bun”, „să fie drept”, oamenii fiind atenți „de unde vine ploaia, de unde trage curentul și cum bate soarele”³⁵.

Analizând materialele de construcție ale caselor, Ion Simionescu, sublinia că acolo „unde se găsește la îndemână piatră, lesne de cioplit, pereții sunt de zid. Așa e în Basarabia de nord, căci calcarurile oolitice se pot tăia cu fereștrăul; așa e în Dobrogea de sud, dar și în Banat, de-a lungul Dunării”³⁶ (fig. 2). O altă caracterizare a locuințelor de pe teritoriul Basarabiei, din anii '30 ai veacului trecut, o face călătorul francez Lucien Romier. Acesta, călătorind spre sud, a observat că „au început să apară case cu un aspect diferit, case greoaie, fără pridvor, alternând cu case mai suple, în stil moldovenesc. Unele sunt construite în întregime din chirpici, inclusiv acoperișul”³⁷.

În cercetările noastre de teren, mulți respondenți ne-au relatat în amănunt despre materiile prime utilizate pentru construirea casei. Astfel, la Drochia, o bătrână ne-a spus că în perioada interbelică casa era acoperită cu stuh, paie și *storohani* (paie de secară). Când nu

³² John Fraser Hart, *The Rural Landscape*, Baltimore & London, The Johns Hopkins University Press, 1998, p. 7.

³³ Gheorghe V. Madan, *Un sat basarabean de codru: Trușenii*. Ediție îngrijită de Grigore Botezatu și Tamara Apostol-Macovei, Chișinău, Editura Museum, 2008, p. 37.

³⁴ Inf. Feodor Martiniuc, n. 1927, Pruteni – Fălești (2010).

³⁵ Maria Ciocanu, „Gospodăria satelor de pe malul Prutului”, în vol. *Diversitatea expresiilor culturale...*, p. 54.

³⁶ Ion Simionescu, *Țara noastră*. Oameni, locuri, lucruri, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1937, p. 315.

³⁷ Lucien Romier, *Basarabia, mon amour*. Traducere de George Iaru, în „Memoria”, București, nr. 2-3, 2005, p. 139. Articolul din „Memoria” are la bază un altul publicat de Romier, sub titlul *Vues de la Bessarabie*, în numărul din 1 ianuarie 1931 al „Revue des Deux Mondes” (Paris).

ploua, stratul de *storohani* fiind de vreo 30 cm, șoarecii mâncau secara rămasă, astfel că peste un an-doi trebuia să fie schimbat *acoperământul* casei³⁸.

Într-un alt sat de la nord, în Cuzmenii Noi (astăzi Pruteni – Fălești), un localnic ne-a informat că aici casele erau mărunte și joase, fiind acoperite cu stuh, iar la cei bogăți cu șindrilă. Stuful era schimbat la fiecare 3 ani, căci dacă nu puneau altul ploua în casă. Pereții erau făcuți din bârne și lipiți cu lut, iar brâul era dat cu humă; în sus se dădea cu var, care era scump atunci³⁹.

Despre aspectul caselor din zona centrală avem câteva informații de la Petre V. Ștefănuță: „Nișcănenii își construiesc casele din materialul pe care îl au la îndemână: nuiele, lut și piatră. Satul, fiind situat într-o regiune de codru, are cele mai multe case construite din furci și nuiele”⁴⁰. Remarcăm că spre centrul Basarabiei preponderența o au lemnul și piatra, care se găsesc din belșug. Des se întâlnesc aici garduri din piatră, precum și stâlpi tot din piatră la uși și la porți (în raioanele Orhei și Criuleni)⁴¹.

Petre V. Ștefănuță face și o caracterizare comparativă a adaptării locuințelor din nord la condițiile din sud: „Moldovenii veniți din nordul Basarabiei, și ocupând teritoriile ce le stăpâneau cândva de tătari, și-au construit la început casele după tipul caselor din regiunile de unde au plecat. Lipsa lemnului din aceste părți i-a silit să-și construiască locuințe din piatră și din pământ”⁴².

Pentru a intra în rezonanță cu natura și a evita anumite pagube, oamenii au întreprins diverse acțiuni. Spre exemplu, pentru luciu se folosea un amestec din paie arse, ouă și apă fierbinte; cu acesta trăgeau brâiele la casă și ungeau doar partea de deasupra a prispelor, formându-se astfel o peliculă care apăra prispa de umezeală⁴³. În Ratuș – Criuleni am observat că locuitorii foloseau o pastă de bitum pentru vopsirea pereților prispei și a brâului în vederea protejării pereților casei de ploaia ce curge din streășină. Se făcea acest lucru pentru ca „pereții casei să nu

³⁸ Inf. Liuba Zavadschi, n. 1920, Drochia (2009).

³⁹ Inf. Feodor Martiniuc.

⁴⁰ Petre V. Ștefănuță, *Folclor și tradiții populare*. Alcătuire, studiu introductiv, bibliografie, comentarii și note de Grigore Botezatu și Andrei Hâncu, vol. II, Chișinău, Editura Știința, 1991, p. 127.

⁴¹ Зоя Моисеенко, *Архитектура сельских жилых домов Молдавии (Arhitectura caselor din mediul rural al Moldovei)*, Кишинев, Картя молдовеняскэ, 1973, p. 11.

⁴² Petre V. Ștefănuță, *op. cit.*, p. 233.

⁴³ Maria Ciocanu, *op. cit.*, p. 59.

tragă umezeala și să crape”⁴⁴ sau pur și simplu pentru a reda o anume cromatică casei.

Pe lângă locuința propriu-zisă, omul gospodar și-a organizat și dezvoltat o gospodărie cu multă chibzuință și potrivit unei anumite ordine. Aproape peste tot în Basarabia, pentru decorul natural al gospodăriei a fost utilizată vița de vie, mai ales pentru a crea arcade, decorativismul său aparține permițând acest lucru. Aceste arcade, pe lângă aspectul estetic, mai îndeplineau și funcții microclimatice, întrucât păstrau umbră în ogradă și ofereau astfel condiții prielnice pentru efectuarea muncii în cadrul gospodăriei.

Vițeii de vie i s-au conferit însă și particularități de ordin spiritual și social. Orice gospodar consideră ca este o datorie sfântă îngrijirea viei, îngrijirea acestui arbust fiind echivalată cu o „slujire”. Via este cinstea casei, căci în satul tradițional vița de vie era prima cultură plantată în perimetrul viitoarei locuințe sau chiar la temelia acesteia. Potrivit mentalității arhaice, îi proteja pe cei ce urmau să locuiască în acea casă (credință întâlnită în satele Drâsliveni, Ratuș și Măgdăcești din raionul Criuleni)⁴⁵.

În majoritatea raioanelor din Moldova, utilizarea plantațiilor ca elemente decorative o găsim în special la hotarul gospodăriilor, acolo unde se plantează cu predilecție salcâmi albi. Aceștia nu au doar scop decorativ și artistic, dar și practic, întrucât din lemnul lor se construiesc unele anexe gospodărești. Combinația dintre zidurilor din piatră și copacii decorativi oferă ulițelor din satul moldovenesc panorame unice și pitorești⁴⁶.

De cele mai multe ori, gospodăria are mai multe anexe funcționale, care diferă după materialul și tehnicile de construcție, precum și de activitățile ocupaționale ce caracterizează satul respectiv. Alexandru Furtună arată că pe „lângă casă, în județele păduroase, se află construită o mică căsuță de lemn fără ferestre, unde se păstrează uneltele de gospodărie; alături e pivnița, apoi un coșar pentru porumb, iar mai departe grajdul și poiata”⁴⁷. În schimb, în satele preponderent agrare, gospodăria este

⁴⁴ Inf. Nistor Onica, n. 1935, Ratuș – Criuleni (2007).

⁴⁵ Dorina Onica, *Viticultura în Țara Moldovei. Aspecte general istorice și documentare*, în „Buletin Științific”. Revistă de Etnografie, Științele Naturii și Muzeologie, fascicula Etnografie și Muzeologie, Chișinău, vol. 15 (28), 2011, p. 97-106.

⁴⁶ Зоя Моисеенко, *op. cit.*, p. 29.

⁴⁷ Александр Защук, *Внутренний и внешний быт жителей Бессарабии (Interiorul și exteriorul locuinței la moldoveni)*, în „Материалы по географии и статистики России Бессарабская области”, Санкт-Петербург, ч I-II, Спб. 1868, p. 456-457.

compusă, întâi de toate, din anexe pentru depozitarea și păstrarea cerealelor (hambare și coșuri împletite din nuiele ori papură și lipite cu lut⁴⁸) și pentru păstrarea porumbului (sâiac, coșar). Pe moșia satului au fost mori de apă, de vânt, iar mai târziu au apărut cele mecanice.

Peisajul pastoral este același în toată Basarabia. Sunt, totuși, mici particularități, în sensul că păstoritul bovinelor este practicat în nord și centru, în timp ce ovinele și caprinele se cresc cu precădere la sud. Păstoritul creează premise pentru amenajarea stânei (târlei) în afara satului, aici regăsindu-se instalațiile strict necesare prelucrării produselor lactat, a șurelor pentru vite, a staulurilor și ocoalelor pentru oi sau a grajdurilor destinate cailor. Pe vremuri, lângă unele sate, existau locuri speciale, numite *cearuri*, ce erau utilizate doar pentru întreținerea cailor folosiți la deplasările rapide⁴⁹.

Regiunile în care satele sunt specializate în cultivarea pomilor fructiferi prezintă peisaje deosebite, aici fiind amenajate uscătorii și instalații pentru uscarea fructelor, numite *lojnițe*. În gospodăria există numeroase alte instalații pentru producerea rachiului (din prune în zona Călărășilor) sau cuptoare pentru dulcețuri.

Întrucât între Prut și Nistru s-a dezvoltat o bogată cultură a vinului, majoritatea localităților sunt înfrumusețate de alese peisaje viticole. După prelucrarea strugurilor cu ajutorul zdrobitoarelor, teascului, linului, ciubărului, hârdăului (confeționate altădată din lemn, astăzi din metal), se obține vinul. Acesta este îmbuteliat mai ales în butoaie și depozitat în beci, pivniță⁵⁰, bașcă, bordei, cramă, zâmnici și hrube (pe malul Prutului).

În acest sens, iată cum descria Anatolie Zaharov beciurile: „În majoritatea țărilor din sud-estul și sud-vestul Europei, unde se cultivă vița de vie, condițiile economice și naturale au cauzat apariția în casele țărănești a beciurilor. Dar în nici o țară noi nu întâlnim așa beciuri uimitoare, după diversitate și frumusețe, ca în centrul Moldovei, în raioanele din preajma râului Răut și cursul mijlociu al Nistrului. Rezultă că acesta este o creație pur locală”⁵¹.

⁴⁸ Ion Bălțeanu, „Împletitul din nuiele”, în vol. *Diversitatea expresiilor culturale...*, p. 114.

⁴⁹ Constantin Cihodaru, *Alexandru cel Bun (23 aprilie 1399-1 ianuarie 1432)*. Ediție de Vitalie Pogolșa și I. Pogolșa, Chișinău, Cartea Moldovenească, 1990, p. 84.

⁵⁰ A se vedea Ana Ieșeanu, Aliona Celac, „Beciuri și pivnițe din spațiul pruto-nistrean (în baza investigațiilor de teren și a materialelor din arhive)”, în vol. *Diversitatea expresiilor culturale...*, p. 107-112.

⁵¹ Анатолий И. Захаров, *Народная архитектура Молдавии*. Каменная архитектура центральных районов (*Arhitectura populară a Moldovei*. Arhitectura din piatră în raioanele centrale), Moscova, 1960, p. 56.

Locuința din cadrul peisajului forestier reflectă o sculptură de o estetică deosebită, realizată cu dibăcie de meșterii locali. Aceasta este vizibilă pe frontoane, șindrilă, coloane, scări, ferestre, uși, poartă și gard în sate precum Colibași – Cahul, Caracușenii Vechi – Briceni, Hârtopul Mare – Criuleni, Frumoasa, Horodiște – Călărași, Ciucur-Mingir și Gura Galbenei – Cimișlia, Slobozia Mare – Cahul ș.a. În cadrul acestor gospodării sunt rezervate spații speciale în vederea depozitării lemnului pentru iarnă, cât și pentru atelierele de prelucrare a lemnului. În localitățile unde sunt resurse de apă abundente (lacuri, râuri, iazuri), gospodăriile au locuri unde pescuiesc (pescării) sau iazuri chiar în grădina casei, dispunând și de uscătorii pentru pește.

Așadar, ca un fapt general, remarcăm cum curtea este în strânsă legătură cu ocupația locuitorilor și cu tipul așezărilor, iar acestea depind de cadrul geografic, originea etnică a populației și influența factorilor economic și politic⁵².

O transpunere la scară mai mică și funcționalitate mai simplă a locuinței și gospodăriei este construcția, temporară sau permanentă, din afara vetrei satului. Unele dintre acestea sunt durabile, ca *odăile* (numite și *mutări* sau *văratice*⁵³), iar altele temporare, precum stâna, coliba sau pătulul, care s-au ivit din dorința omului de a nu se mai deplasa zilnic spre casă în perioada de vară, atunci când centrul de greutate al satului se deplasa cu precădere spre câmp și pășune.

De asemenea, unele din activitățile sătenilor necesitau spații mai mari, cum ar fi: amplasarea stânei, adăposturile pentru alte animale, supravegherea viilor și livezilor mai ales în perioada coacerii și recoltării, construirea de colibe și pătule ș.a. Astfel, un bătrân din sudul Basarabiei ne spunea: „Mi-am făcut acolo în deal, la gie [vie], o colibă. Mi-am acoperit-o cu stuh și pe gios [jos] mi-am pus paie. Așa că toată vara voi dormi acolo, la cântecul chiriecilor [greierilor]”⁵⁴.

În concluzie, așezările omenești reflectată determinismul condițiilor și resurselor naturale asupra tipurilor de activități ale populației rurale, dar și asupra formelor de construcție elaborate de aceasta în vederea valorificării spațiului și a resurselor acestuia.

⁵² Romulus Vuia, *Studii de etnografie și folclor*. Antologie de Mihai Pop și Ioan Șerb, vol. II, București, Editura Minerva, 1980, p. 11.

⁵³ Sergiu Tabuncic, *op. cit.*, p. 25.

⁵⁴ Inf. Nistor Onica (2013).

Munca

Munca se desfășoară și se încadrează interdependent cu celelalte forme materiale din cadrul peisajului rural. Munci precum cultivarea plantelor, creșterea animalelor, pescuitul sau meșteșugurile sunt, evident și firesc, determinate de condițiile și resursele naturale ale locului. Omul din spațiul rural muncește și ia de la natură tot ce îi oferă aceasta, umanizând natura în cel mai direct mod.

Munca, în fapt, este activitatea prin care spațiul rural există. În acest context, nu ne miră faptul că în peisajul rural românesc munca este o virtute, o necesitate vitală și un veritabil stil de viață. Iată cum era zugrăvită importanța muncii de către marele pedagog și geograf român Simion Mehedinți: „Cine a înălțat munca până la iubire, acela a coborât raiul pe pământ”⁵⁵, iar „adevărata școală a unui om și chiar a unui neam este munca lui de toate zilele”⁵⁶.

Teritoriul aferent oricărui sat din spațiul carpato-danubian a fost gândit de țaranul român ca un sistem, ca un „tot” unitar, fiecărei palme de pământ dându-i-se o utilizare bine definită⁵⁷, întrucât orice petic de pământ era cultivat și poate da rod. După cum menționează Denis E. Cosgrove, „peisajul trebuie judecat ca un loc de trai și muncă prin prisma celor care trăiesc și muncesc acolo. Toate peisajele sunt simbolice, ele exprimă o dorință persistentă de a transforma imaginea pământului în imaginea unui rai și se supun unor schimbări, pentru că ele sunt expresia societății, care și ea devine istorie de-a lungul timpului”⁵⁸.

Prelucrarea pământului este o activitate specifică zonelor de câmpie (la „câmp e mai larg și mai mult pământ pentru plugărie. Aici se seamănă mai mult grâu și porumb”⁵⁹), dar, odată folosirea pe scară largă a tehnicii în agricultură, podișul a început a rezerva și el spații întinse câmpurilor agricole (fig. 3).

⁵⁵ Simion Mehedinți, „Caracterizarea etnografică a unui popor prin munca și uneltele sale”, în vol. *Discursuri de recepție la Academia Română*. Ediție îngrijită de Octav Păun și Antoaneta Tănăsescu, București, Editura Albatros, 1980, p. 135.

⁵⁶ Simion Mehedinți-Soveja, *Altă creștere. Școala muncii*. Ediția a X-a, îngrijită de Pr. Vasile Gordon, Pitești, Editura Rotonda, 2009, passim.

⁵⁷ Monica Budiș, „Gospodăria rurală tradițională”, în vol. *Imagini și permanente în etnologia românească* (cuprinde materialele primului Simpozion Național de Etnologie), Chișinău, Editura Știința, 1992, p. 92.

⁵⁸ Denis E. Cosgrove, *Social Formation and Symbolic Landscape*, The University of Wisconsin Press, 1984, p. 35.

⁵⁹ Petre V. Ștefănuță, *op. cit.*, vol. I, p. 61.

Prin urmare, unele localități din centrul și, preponderent, din sudul Basarabiei au fost și continuă să fie importante grânare. Spațiile deschise, condițiile de temperatură, umiditate și expunerea la razele solare au determinat cultivarea, cu bune rezultate, a cerealelor. În acest sens, filosoful francez Alfred Fouillée consideră „clima, condițiile fizice și structura populației ca factori statici în determinarea structurii ocupaționale, iar istoria și condițiile sociale adevăratul element dinamic al ei”⁶⁰.

Pe versanții domoli ai Podișului Moldovei Centrale și pe Câmpia Moldovei de Sud este o seculară tradiție a cultivării viței de vie. Oamenii acestor locuri au dezvoltat un întreg sistem de cultivare a viței de vie, aceasta fiind repartizată în cerc, înălțată de la pământ pe haragi din lemn, care ziua receptează căldura soarelui, iar noaptea pe a solului. În funcție de soiurile cultivate se caută și anumite tipuri de sol, dar, în mare parte, sunt recomandate cernoziomurile tipice, toată diversitatea de cernoziomuri, precum și argilosul⁶¹, prezent mai ales în sudul Moldovei.

În zona centrală, prezența spațiilor forestiere a asigurat populația cu lemn, din care s-au confecționat instalații de prelucrare a strugurilor, de depozitare și păstrare a vinului. În același timp, pădurea asigură o protecție naturală la înghețuri sau geruri aspre. Așadar, viticultura se practică acolo unde sunt forme prielnice de relief, de podiș sau câmpie, spații deschise cu incidență avantajoasă a valorilor termice și hidrice, cu sol fertil și pante domoale.

Ținând cont de toate aceste informații, putem afirma că locuitorii din centrul Basarabiei au dezvoltat o civilizație a lemnului și a viței de vie. Conturarea unui adevărat „cult al vinului” a comportat manifestări economice, spirituale, culturale, sociale și folclorice specifice⁶².

O altă activitate caracteristică pentru întreg teritoriul Moldovei din dreapta Prutului este cultivarea pomilor fructiferi. Fiecare gospodărie are în fața casei sau în grădină astfel de copaci. Pe moșia localităților peisajul pomicol cunoaște particularități evidente. De pildă, în nord (raioanele Dondușeni, Drochia, Soroca, Briceni ș.a.) livezile de meri ocupă suprafețe imense, în timp ce pentru localitățile din centru sunt vestite livezile de prune și nuci (mai ales în raioanele Strășeni și Călărași).

⁶⁰ Alfred Fouillée, *Esquisse psychologique des peuples européens*, Paris, Félix Alcan, 1903, p. 395.

⁶¹ Dorina Onica, *op. cit.*, p. 99.

⁶² *Ibidem*, p. 98.

La „Codru” mai supraviețuiesc încă petece din codrii vestiți ai Bâcului și Tigheciului, dar există și frumoase livezi de prune și meri. De altfel, este cunoscut faptul că ocupația de bază a codrenilor se circumscrie mai mult livezilor și viilor, în timp ce plugărie fac în mai mică măsură⁶³. În raioanele din sud sunt condiții naturale favorabile livezilor de piersici, caise ș.a. De altfel, teritoriul din lunca Nistrului era cunoscută pe vremuri drept o Californie basarabeană.

Agricultura determină formele de prelucrare a terenurilor și nivelul de implicare a oamenilor în aceste munci, iar, pe de altă parte, a muncilor specifice, care, după cum am observat, s-au păstrat prin tradiție, transmițându-se din generație în generație. Constantin Rădulescu-Motru amintea, în perioada interbelică, că „sunt lucruri pe care românul le începe cu greu și le lasă ușor, dar sunt lucruri pe care românul, dacă le începe, nu le mai lasă niciodată. Un român proprietar de pământ este cel mai perseverent muncitor agricol. Fie câștigul lui cât de mic, el nu se îndură să-și părăsească ogorul”⁶⁴. Așadar, se poate afirma că, prin practicarea agriculturii, ca ocupație de bază a poporului român, s-a creat o solidaritate între „om și vegetație”⁶⁵.

Pe teren, în aceeași ordine de idei, informatorii subliniază importanța muncii ogorului: „Nu este lăsat pârlăoagă pământul; el este bogăția noastră. Așa le spun și nepoților mei, dacă nu-l muncim, nu avem nimic!”⁶⁶ De altfel, transmiterea acestor ocupații din generație în generație a consolidat inclusiv relațiile umane din cadrul satului tradițional.

O altă activitate la fel de importantă este creșterea animalelor pentru transport și hrană, pentru confecționarea hainelor, dar și ca ajutor foarte important la muncile pământului. Domesticirea animalelor a reprezentat, după cum se știe, o formă de culturalizare a naturii. Această idee poate fi argumentată multiplu. În primul rând, animalele sunt vietăți ale naturii, atribute ale vieții. În al doilea rând, există o relație foarte strânsă om-animal ce are un trecut istoric, cultural și economic. Însăși domesticirea animalelor, proces ce a cerut din partea omului ingeniozitate, perseverență și multă îndemânare, reprezintă o dovadă a „supunerii naturii” conform așteptărilor și nevoilor sale. Astfel, prin domesticirea animalelor, omul nu numai că a exercitat, dar exercită în continuare acțiuni

⁶³ Petre V. Ștefănuță, *op. cit.*, vol. I, p. 61.

⁶⁴ Constantin Rădulescu-Motru, *op. cit.*, p. 162.

⁶⁵ Mircea Eliade, *op. cit.*, p. 43.

⁶⁶ Inf. Gheorghe Dulgheriu, n. 1939, Feodorovca – Orhei (2015).

modelatoare (sub aspect fizico-psihic) asupra vietăților, făcând ca vietatea să fie în „serviciul” său.

Analizând repartiția acestei ocupații pe teritoriului Moldovei observăm următoarele particularități. Peisajul rural din nord este caracterizat prin creșterea vitelor, întrucât aici pășunile sunt mai mănoase ca urmare a condițiilor climatice. De altfel, creșterea vitelor este specifică și altor regiuni, dar cu o frecvență mai redusă. În consecință, o lungă perioadă de timp aproape fiecare gospodărie avea o vită, importantă pentru întreținerea familiei, pe care, de regulă, o țineau la prigon pe islazul sau imașul de la marginea satului.

Satele au în continuare cirezi, de îngrijirea lor ocupându-se, ca și pe vremuri, văcarii. Văcarul, de obicei, „e pe toată viața. De amu, când îmbătrânește și nu mai poate, îl pune pe fecioru-său în locul lui. La noi în sat țiganii sunt văcarii, eu trăiesc în Mahala Țiganilor”⁶⁷. Pe teritoriul localităților Brînzani și Gordinești – Edineț, Duruitoarea Nouă – Râșcani și Domulgeni – Florești, amplasate și înconjurate de relief accidentat, localnicii s-au adaptat la spațiu, practicând creșterea ovinelor (fig. 4). La polul opus este sudul, preponderent cu vegetație de stepă, cantități de umiditate reduse în cursul anului, situație care i-a obligat cumva pe sătenii de aici să se specializeze în creșterea ovinelor și a caprinelor.

Cercetătorul basarabean Alexandru Furtună subliniază practicarea a două tipuri de păstorit: *pe lângă casă*, care nu necesită spațiu special pentru animale și încăperi pentru prelucrarea și păstrarea produselor lactate. Turma era păzită de locuitorii satului, în dependență de numărul animalelor ce le aveau. Femeia prelucra laptele în condiții casnice. Acest tip de păstorit s-a păstrat în satele moldovenești până astăzi mai ales în unele raioane din centru (Hâncești, Nisporeni ș.a.); al doilea tip, *în afara satului*, impunea amenajarea unor spații speciale pentru adăpostirea animalelor și încăperi pentru prelucrarea produselor lactate. Acest tip de păstorit este răspândit în regiunile cu prelucrare extensivă a pământului, îndeobște la câmpie, unde stâna este o prezență obligatorie⁶⁸.

În satele din centrul Moldovei, unde, din cauza reliefului, nu erau gospodării mari, majoritatea spațiilor destinate păstoritului erau pe moșia satelor. În aceste condiții vorbim de un tip de păstorit mai mult sedentar, pe lângă sat. Pe când în zonele de câmpie, în special din sud,

⁶⁷ Ibidem.

⁶⁸ Александр Фуртунэ, *Овцеводство у Молдаван в XIX-начале XX в (Păstoritul la moldoveni în secolul al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea)*, Chișinău, Editura Știința, 1989, p. 16-17.

spațiile deschise au favorizat dezvoltarea unui sistem de păstorit cu tradiții complexe.

Prin practicarea meșteșugurilor, oamenii au conferit obiectelor rezultate valențe culturale, magice și rituale. Totodată, prin activitatea meșteșugărească s-a realizat și un proces cultural, de comunicare și de socializare a tuturor celor implicați. Repartiția zonală a meșteșugurilor ne oferă o imagine de ansamblu asupra practicării acestuia în teritoriu. Astfel, producerea butoaielor este cunoscută în Ulmu – Ialoveni și Scoreni – Strășeni; căruțele și linguri din lemn se meșteșeau mai ales în Leordoia – Călărași⁶⁹; postamente de gresie și granit aflăm la Cosăuți (unde 2 % din populație se ocupă cu acest meșteșug) și Egoreni – Soroca, în timp ce olăritul casnic încă mai are reprezentanți la Iurceni – Nisporeni, Hoginești – Călărași (fig. 5), Țigănești – Strășeni și Cinișeuți – Rezina; vărăritul se practică la Trinca și Gordinești, în Edineț, iar valorificarea resurselor vegetale – rogojinari, împletitori în răchită, paie, pănuși ș.a.⁷⁰ se face, firesc, în locurile bogate în asemenea materii prime.

În concluzie, abordarea și conceptualizarea activităților care au în centrul lor munca, ca forme și expresii materiale ale peisajului rural, ne-a ajutat să realizăm o sumară analiză a gradului de dependență al săteanului față de mediul în care locuiește, dar și de apreciere a expresiilor culturale materiale prin care s-a adaptat ființa umană la condițiile naturale. În sfârșit, ne-a ajutat să demonstrăm că interacțiunea dintre om și mediu în satele din Basarabia menține, cel mai adesea, continuitatea și autenticitatea.

Rețele tradiționale de transport

Rețelele de transport sunt o formă materială utilizată, adesea, de om în activitățile cotidiene sau periodice, cum ar fi diverse munci, călătorii, pelerinaje etc. Croirea pe teren sau bătătorirea căilor de acces este un proces ce durează mereu, căci omul nu poate trăi izolat, drumul fiind „ieșirea spre lume”. Astfel, pe cărarea din ogradă se iese pe ulița mare a satului, pe drumurile și potecile din sat oamenii pleacă la câmp, la târg, la oraș etc. În același mod, omul din spațiul rural, prin drumurile sale zilnice, se apropie sau se îndepărtează de locul de baștină.

⁶⁹ Mihai Hachi, *Modul de trai al populației Republicii Moldova. Abordare socio-geografică*, Chișinău, Editura ASEM, 2005, p. 119.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 120.

Drumurile reprezintă interacțiunea permanentă dintre om și pământ, ca fundament geologic și geomorfologic. Parcurgând neîncetat drumurile, omul își face rost, uneori din locuri depărtate de casă, de cele trebuincioase traiului. Căile tradiționale de transport sunt socotite cele pe care omul se deplasează (drum, potecă, cărare, bățatură, hudiță, pârliaz, șleau, pod, punte ș.a.), însoțit fiind de mijloace de transport mai vechi, cu tracțiune animală (car, căruță, haraba, sanie) sau mai noi (bicicletă, motocicletă, tractor, mașină).

În locurile unde mijloacele de transport nu au acces, precum în pădurile dese, pe dealurile înalte și abrupte, pe cărările înguste, în general, în locurile greu accesibile, omul se folosește de propriile mijloace locomotorii, adică de picioare. Mersul pe jos oferă omului cea mai mare siguranță, deoarece se bazează pe propria forță și îndemânare, pe atenție sporită la mișcările sale, dar și la sesizarea zgomotelor și a eventualelor primejdii, altfel simțind omul pământul cu propriile picioare.

Rețelele de transport au fost realizate de către om cu sau fără intenție. Condiționat, adică cu intenție, au fost făcute atunci când omul, de unul singur sau în colectiv, a muncit pentru a trasa căi de comunicație în scopuri economice, de comerț, pentru deplasări legate de muncă sau pentru ușurarea accesului spre alte gospodării și locații din vatra și moșia satului. De asemenea, tot intenția fost implicată și atunci când omul a vrut să scurteze distanța parcursă bătătorind cărări, poteci și hudițe (forme mai mici ale aceluiași rețelele de transport) sau când a construit poduri (din pământ, lemn, piatră și, mai nou, metal) pentru a trece ape, văi adânci sau a face legătura cu cei „de pe celălalt mal”.

Alteori, omul desfășurând unele activități, a trasat căi de acces involuntar, fără intenție. Astfel, în timpul mutării unor obiecte în cadrul gospodăriei sau deplasându-se în anumite direcții, a lăsat în urma sa un fel de drum, după care cei din jur văzând urme au continuat să lărgească calea respectivă. În cadrul păstoritului, urcând și coborând, în căutarea pășunilor și a surselor de apă pentru adăparea turmelor, cirezilor și hergheliilor, vrând-nevrând, omul, dar și animalele sale, au conturat cărări.

Prin urmare, până astăzi, în multe zone pastorale ale Basarabiei sunt vizibile numeroase cărări, semne al trecerii turmelor de animale. De altfel, acestea imprimă peisajului adevărate valențe estetice, oferind un mozaic de linii drepte, văluroase, curbe etc., întâlnite în regiunea Toltrelor (Stâncilor) Prutului, mai precis în Gordinești și Trinca – Edineț, dar și în Cobani și Balatina – Glodeni, dar și în josul apelor unde sunt adăpate animalele (pe văile râurilor Răut, Ichel, Botna, Ialpug ș.a.).

Putem considera că prin intermediul acestor activități, inclusiv prin transportarea produselor destinate schimbului, omul a dus de-a lungul drumurilor, conștient sau inconștient, și elemente de civilizație și cultură⁷¹. Pe drumuri de comerț, păstorit, călătorie, pelerinaje, omul a purtat cu el casa și locul de baștină, exprimat în elemente de civilizație (transport, produse locale, port) și de cultură (felul de a vorbi și „de a fi”, cântece, forme de organizare și solidaritate cu cei care călătorește ș.a.). Acesta, intrând în contact cu oamenii locului vizitat, a împrumutat și adoptat ceea ce i s-a părut util, frumos și „bun la casa omului”. La rândul lor, localnicii au adoptat ceea ce li s-a părut mai deosebit și util de la călători. Astfel asistăm la schimburi culturale, care implică cuvinte, obiceiuri, tehnici de muncă etc.

Configurația drumurilor create de om este dependentă de gradul de accidentare a reliefului, de împădurirea sau despădurirea spațiului respectiv. În locurile înalte, accidentate, drumurile sunt, de obicei, cu suișuri și coborâșuri, deoarece omul a făcut cărare pe acolo pe unde a putut urca. Așadar, în funcție de relief și de structura pedologică, omul a croit mici drumuri în preajma sau chiar printre stâncile abrupte, dar și printre luncile inundate ale apelor. În zonele de pădure, pentru a evita rătăcirea, atacul animalelor sau al hoșilor, omul a făurit drumuri mai ales prin locuri luminoase sau paralel cu apele mai puține sinuoase.

Deplasându-se în spații deschise de câmpie sau stepă, drumurile și cărările sunt mai largi deoarece este mai mult loc. Conform tradiției populare, în mediul rural există un set de credințe ce au în centrul lor „drumul bun”, „drumul cu pace”, „drumul fără de primejdii” sau sugestiva sintagmă „mergi cu Dumnezeu”. În același spirit, pentru a evita anumite momente neplăcute pe drumurile sale, omul se roagă unor sfinți ocrotitori și ajutători, dintre care Pintilie Călătorul și Sfântul Nicolae sunt cei mai importanți.

Acceptând că există locuri primejdioase (cum ar fi podurile, răspântiile și răscrucile de drumuri), omul a construit și a amplasat în aceste locuri troițe de lemn sau de piatră, în dependență de resursele zonei respective. Despre troițe, aceste biserici în miniatură, se crede că au rol de purificare a locului bântuit de duhurile rele. De obicei, la aflarea în fața troițelor, drumețul credincios își face Sfânta Cruce.

⁷¹ Ion Ghinoiu, *Popasuri etnografice românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, p. 7.

La sate, solidaritatea colectivă, grija pentru celălalt este o normă socială și un element al celor 7 ani de acasă. În acest context, omul a săpat și amenajat la margini de drum izvoare, cișmele sau fântâni spre a fi de folos și mulțumirea călătorilor însetați. Legat de aceste amenajări, există toponime a căror localizare este legată de acest element natural, precum *13 mori* și rezervația peisagistică *La 33 de vaduri* (Naslavcea – Ocnîța) sau *Izvoare* (toponim întâlnit în raioanele Florești, Fălești, Pohrebeni și Sângerei).

Așadar, trasarea de către om a căilor de acces, mai mici sau mai mari, locale sau regionale, reprezintă dorința și dibăcia acestuia de a se acomoda la condițiile de mediu pentru realizarea unor munci sau deplasări.

Vestimentația

Considerăm că vestimentația necesită o atenție aparte în cadrul acestei cercetări, deoarece ea reflectă modalitățile sezoniere și temporare de adaptare a omului la anumite elemente climaterice (condițiile de temperatură, gradul de umiditate ș.a.) sau la fenomene meteorologice (arșiță, ploaie, vânt, ninsoare ș.a.) din perioadele reci de iarnă, respectiv toride de vară. Încadrarea Basarabiei în perimetrul climatului temperat continental, a determinat locuitorii de aici să își alcătuiască hainele în așa fel încât să facă față înghețurilor și gerurilor aspre din perioada rece și să suporte cât mai bine la temperaturile ridicate din perioada caldă.

Sușținem ideea că portul tradițional este și o formă materială caracteristică peisajului rural, pentru că omul a confecționat din resursele mediului înconjurător toate componentele hainei tradiționale. Mai mult, locuitorii satelor, prin îmbrăcămintea tradițională, reflectă adevărata cultură a unui popor, expresia cea mai pitorească și spectaculoasă a unei civilizații rurale plină de sens și semnificație.

Prin împletirea fibrelor vegetale (paie) bărbații și-a confecționat pălării, purtate în zilele însorite, în timp ce femeile își acopereau capul cu prosoape de cap, marame, ștergare etc. În perioadele cu ploi sau ninsori, când ciobanii erau plecați cu turmele, soțiilor acestora le-a venit ideea de a îmbiba hainele cu grăsime de oaie⁷², ca să fie astfel rezistente la umiditate. Ciobanii purtau ițari, croiul acestora fiind ideal pentru mișcările iuți, specifice acestei

⁷² Varvara Buzilă, *Costumul popular din Republica Moldova*. Ghid practic, Chișinău, Reclama S.A., 2011, p. 66.

ocupații⁷³. Vara purtau opinci din piele de vită, iar iarna din piele de porc, deoarece țineau cald⁷⁴.

Din cânepă, in, lână, piei, blană ș.a. omul de altădată și-a făcut haine naturale, cu adevărat ecologice, sănătoase pentru corp, minte și suflet, utile și comode în timpul diverselor munci de la arat, semănat, cosit, secerat sau la păzitul animalelor. De pildă, în Valea Nistrului de Jos, tăietorii de stuf au purtat mănuși de câteva feluri, împletite în cinci andrele, și ciorapi mari, din pânză impermeabilă, pe care îi încălțau pe deasupra opincilor, ca să nu pătrundă apa în timp ce tăiau stuful⁷⁵. În Crihana Veche – Cahul pescarii povestesc despre un tip de „potcoave pentru oameni” făcute din metal și încălțate pe timp de iarnă, atunci când plecau la pescuit pe baltă, pentru a nu aluneca⁷⁶.

După cum teritoriul Moldovei se diferențiază în funcție de formele de relief de la nord spre sud, prin dispunerea diferită a temperaturilor și a umidității, astfel se observă unele diferențe și în ceea ce privește portul. Evident că nu vom face o analiză amănunțită a portului popular, căci studii relevante și de o reală valoare, au fost deja realizate. Noi încercăm doar să aducem câteva exemple, prin care să arătăm *interdependența dintre cadrul natural și tipul hainelor*.

Un prim exemplu îl aflăm „în părțile nordului, mai aproape de Munții Carpați, [acolo unde] oamenii purtau căciulile în deplina lor înălțime, pentru că plouă mai des, ninge mai mult și vânturile iernii sunt mai puternice”⁷⁷. Am putea interpreta acest obicei prin prisma faptului că oamenii de aici tindeau spre o comoditate psihologică, o osmoză cu natura, poate și pentru a părea și ei mai înalți, mai viguroși și mai plini de măreție, asemenea munților din preajmă. Prin această încercare de a se încadra în universul naturii, omul arhaic păstra un anume echilibru cu frumusețea înălțimilor, spre care tinde mai mult sau mai puțin conștient.

Menționam că relieful Basarabiei cunoaște o descreștere în trepte de la nord spre sud, expunându-se ușor cu fața spre soare. Prin urmare, paralel reliefului înalt, greoi și accidentat, bărbații au adoptat „căciula înaltă sau țuguiață, numită și țurcănească, purtată la nord și la centru, și căciula mocănească (retezată), purtată de locuitorii satelor de

⁷³ Александр Фуртунэ, *op. cit.*, p. 46.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 47.

⁷⁵ Varvara Buzilă, *op. cit.*, p. 124.

⁷⁶ Inf. Ion Poștaru, n. 1938, Crihana Veche – Cahul (2015).

⁷⁷ Varvara Buzilă, *op. cit.*, p. 27.

la sud”⁷⁸, unde e câmpie întinsă, cu puține fragmentări în regiunea Colinelor Tigheciului. Și în acest caz, un ochi atent sesizează armonia dintre natură și port.

La începutul secolului al XIX-lea, gospodăriile țărănești din centrul și din nordul Basarabiei creșteau oi *țuște*, *țurcane* și *pârnăi*, iar cele de la sud oi *țigăi* și *voloh*⁷⁹, fapt ce a determinat și o repartizare geografică a prelucrării pieilor. Firesc, această situație a generat apariția și dezvoltarea centrelor de cojocărit în satele din sud (dintre care amintim satele Manta, Colibași, Brânza, Văleni, Slobozia Mare și Cășlița-Prut, toate aflate pe raza raionului Cahul).

Despre îmbrăcămintea păstorilor basarabeni, Ion Simionescu scria astfel: „Cojocul ciobanilor, care este o haină de apărare, se păstrează până în Basarabia. E însă larg în poale, lung până la glezne. Trebuie să învelească trupul când căraușii sunt siliți să doarmă noaptea pe ger lângă carele încărcate, încălzindu-se la focul de vreascuri, ce dă mai mult fum decât căldură”⁸⁰.

Latura artistică, inspirată adesea și din frumusețile naturii, s-a concretizat în motive și simboluri prezente veacuri la rând pe hainele moldovenilor, în special pe cămășile populare de sărbătoare: flori, Soarele, Pomul Vieții ș.a. Femeia i-a conferit structurii mânecii iei paralele surprinzătoare cu natura înconjurătoare: altița este cerul, încrețitura pământul, iar râurile sunt apele. Prin urmare, femeia a știut, după un cod transmis din generație în generație, să transpună în mod estetic structura naturii pe cămașa populară. În zilele de sărbătoare, la horă, fetele s-au înfrumusețat cu flori, coronițe, transferând astfel în cadrul rural, siluete de nimfe, frumoase și iubite de flăcăi.

Vestimentația populară a reprezentat un element identitar al peisajului rural din Basarabia. Astăzi, doar în cadrul sărbătorilor, festivalurilor sau a altor evenimente culturale mai poate fi admirat. Cu toate acestea, observăm în ultimii ani o păstrare a unei continuități relative a portului, mai degrabă o transpunere a acestuia dinspre utilitar spre sărbătoresc, ca rezultat al acțiunilor concrete de promovare și revigorare a tradiției, în special a portului popular, de către artiști și meșteri populari, dar și de către cercetătorii din domeniu și instituțiile de cultură tradițională.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 24.

⁷⁹ *Ibidem*.

⁸⁰ Ion Simionescu, *op. cit.*, p. 320.

Alimentația

Relația de reciprocitate dintre mediul natural și conturarea unui tip de alimentație proprie unui grup de populație este una evidentă. Alimentația (bucătăria) este fără îndoială un element de cultură atât materială, cât și spirituală al unui popor, dar și al peisajului rural. După părerea noastră, specificul alimentar al peisajului cultural rural din Basarabia se supune unor legi generale, similare tuturor comunităților umane, indiferent de apartenența lor etnică, religioasă sau geografică.

Prin urmare, asupra statorniciei și adoptării unui tip alimentar de către populația rurală, dar și de către cea urbană, au conlucrat amplasarea fizico-geografică (factorul climatic sau pedologic prielnic) și formele de relief propice dezvoltării agriculturii. Conform unor autori, condițiile (antropo)geografice au influențat comunitățile umane timp de milenii, întipăririndu-le astfel obiceiuri alimentare ce se păstrează cu o rară tenacitate⁸¹.

Cu toate acestea, conjunctura factorilor naturali și economici (ocupaționali) cu tradiția a determinat apariția unor particularități regionale și, uneori, chiar locale. În consecință, populația rurală din nordul Moldovei prezintă o predilecție pentru consumul de carne de porc, de vită, dar și pentru produsele lactate de bovină. În sud, prezența spațiilor deschise de stepă, care au favorizat creșterea oilor și caprelor, ar fi una dintre explicațiile logice ale apetenței localnicilor pentru carnea și produsele de oaie.

Cum acest aspect a mai fost amintit la subcapitolul dedicat muncii, aici nu vom insera decât o informație din perioada interbelică, potrivit căreia „în Basarabia de sud, ca urmare a amplasării sale pe suprafața stepei, unde seceta este mai pronunțată, oamenii cultivă mai mult orzul. Astfel, se mănâncă foarte puțină mămligă, dar zilnic se consumă mai multă pâine de grâu și orz sau cerealele amestecate”⁸².

O altă informație privitoare la aceste diferențe de ordin alimentar între nord și sud am obținut-o în timpul cercetărilor de teren din Gradiște – Cimișlia: „La nord și în centru se fac mai mult plăcinte, prăjituri cu fructe, asta am observat la noră-mea. La noi aici, așa mai

⁸¹ Iulian Mincu, *Impactul om-alimentație*. Istoria alimentației la români din cele mai vechi timpuri și până în prezent, București, Editura Medicală, 1993, p. 210.

⁸² Dr. Ioan Claudiu, *Alimentația poporului român în cadrul antropogeografiei și istoriei economice*, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1939, p. 128.

simplicu. Avem și noi fructe, dar nu prea obișnuim”⁸³. În sud, la Corcmaz – Ștefan Vodă, „populația folosește mai des legume, pește, diferite produse lactate. Carne, ca și în alte sate, se consumă rar”⁸⁴.

Un alt factor care și-a pus amprenta asupra obișnuințelor alimentare este Biserica Ortodoxă. Prin dogma creștin-estică și rânduiala ei specifică, aceasta a influențat foarte mult consumul anumitor alimente (vin, carne de porc), calendarul alimentar anual, mai ales prin stabilirea perioadelor de post și de „câșlegi” (astfel, în special în Postul Mare, a devenit tradiție faptul ca locuitorii tuturor satelor să folosească în alimentația curentă plantele spontane ce cresc la începutul primăverii: urzici, *leurdă*, adică usturoi de pădure, păpădie ș.a.). Drept urmare, bucătăria moldovenească din perioadele de post este mai sărăcăcioasă în contrast cu zilele de sărbătoare, când este foarte bogată, chiar somptuoasă. Această situație a și generat importanța culturală și spirituală deosebită de care se bucură hramul localităților la moldoveni⁸⁵.

Tehnologia din ultimul veac, prin îmbunătățirea tehnicilor de prelucrare și păstrare a produselor agricole, a favorizat creșterea diversității produselor alimentare. De multă vreme, prin schimburile comerciale, populația locală a adoptat unele bucate specifice altor etnii și popoare. Acest din urmă fapt este și o consecință a caracterului istorico-politic al Basarabiei. Drept urmare, bucătăria noastră este un sincretism între bucătăria slavă, orientală, balcanică și cea locală.

Chiar dacă astăzi piața alimentară cunoaște o diversitate mare de produse, iar accesul populației la această piață a crescut, totuși, mai ales în mediul rural, localismul alimentar încă se păstrează, în special în privința preparării bucatelor tradiționale proprii regiunii respective. Caracterul bucătăriei unui popor este determinat, așa după cum am observat, și de cadrul natural al locului, iar specificul și modul de consum al anumitor alimente lasă amprente, mai ales în perioada marilor sărbători, asupra indicelui de sănătate, inteligență, factură psihică și emoțională.

⁸³ Inf. Alecsandru Bulățel, n. 1947, Gradiște – Cimișlia (2012).

⁸⁴ Mircea Tiriung, „Corcmaz. Un sat de baltă din Basarabia de miazăzi. Cu o privire generală asupra satelor românești din jud. Cetatea-Albă așezate în Balta Nistrului”, în *60 sate românești*, vol. V. *Contribuții la tipologia satelor românești. Sate cu ocupații anexe*, București, Institutul de Științe Sociale al României, 1942, p. 65-89.

⁸⁵ La această temă, de folos este studiul Varvarei Buzilă, „Hramul localității în contextul schimburilor culturale”, în vol. *Diversitatea expresiilor culturale...*, p. 196-210.

Importanța considerării alimentației (bucătăriei) ca element caracteristic peisajului cultural rural reiese și din legătura strânsă ce o are populația, în special cea rurală, cu munca pământului. În același timp, alimentația prezintă continuitate relativ omogenă de-a lungul istoriei și, nu în ultimul rând, bucătăria tradițională este o carte de vizită a satelor noastre, reflectând într-un mod aparte hărnicia și ospitalitatea moldovenilor.

Concluzii

Peisajul antropogeografic rural este – după cum am încercat să demonstrăm în articolul nostru – spațiul culturalizat de om prin munca sa, depinzând de specificul organizării așezării, al construirii locuinței și amenajării gospodăriei, de utilizarea resurselor și a condițiilor naturale, de adaptarea la condițiile climatice prin îmbrăcăminte, precum și de tipul de alimentație.

Prin urmare, toate aceste forme etnoculturale prezente în peisajul antropogeografic rural sunt rezultatul racordării mediului natural la așteptările omului, la necesitățile sale materiale și spirituale. Formele de culturalizare sunt durabile deoarece omul exercită mereu o anume influență asupra spațiului ce-l locuiește și beneficiază de resursele și condițiile oferite de acesta. Apoi, omul este obligat să valorifice teritoriul pe care îi este dat să trăiască într-un mod care să-i permită să lase și generațiilor viitoare oportunitatea de a se bucura de toate aceste daruri ale lui Dumnezeu.

Cercetarea formelor etnoculturale ale spațiului antropogeografic rural din Basarabia o considerăm necesară deoarece aproape fiecare sat are niște particularități specifice, ce-i conturează identitatea și imaginea, aspecte atât de importante în condițiile crizei culturale din prezent.

ILUSTRĂȚII

Fig. 1. Vedere generală a satului Butuceni (Orhei). Arhiva digitală a MNEIN (foto: Ghenadie Popescu)

Fig. 2. Casă din zona Orhei. Arhiva digitală a MNEIN (foto: Eugen Bâzgu)

Fig. 3. Peisaj agrar din satul Măgdăcești (Criuleni).
(foto: Dorina Onica)

Fig. 4. Păștoritul în preajma râului Răut.
Arhiva digitală a MNEIN (foto: Ghenadie Popescu)

Fig. 5. Târgul olarilor de la Hoginești (Călărași).
(foto: Dorina Onica)